

Inhoud

Algemene inleiding	IX
Hoofdstuk 1 Lezen en schrijven, daar zit een verhaal in	1
1.1 Inleiding	2
1.2 Lezen en schrijven, daar is geen kind te klein voor	2
1.2.1 Spelactiviteiten en spelverhalen	3
1.2.2 Constructief spel	4
1.2.3 Regisserend spel	4
1.2.4 Onderzoeksgericht spel	5
1.2.5 Verhalen vertellen	6
1.2.6 Teksten schrijven	7
1.2.7 Boeken, teksten en verhalen lezen	9
1.3 Verder in groep 3 en 4	15
1.3.1 Een brede kijk op lezen en schrijven in groep 3 en 4	18
Literatuur	28
Hoofdstuk 2 Zelf schrijver worden	31
2.1 Inleiding	32
2.2 Schrijven hoort er altijd bij	33
2.3 Jonge kinderen schrijven al	34
2.4 Compositievaardigheden	36
2.5 Waarover schrijven zij	37
2.6 Fasen in het schrijfproces	41
2.6.1 Ideeën krijgen en op verhaal komen	41
2.6.2 Schrijven maar!	44
2.6.3 Teruglezen en reviseren	44
2.6.4 Presenteren en publiceren	45
2.7 Genres en tekstsoorten	46

2.8	De rol van de leerkracht	49
2.8.1	Een rijk aanbod	50
2.8.2	Een uitnodigende leeromgeving	50
2.8.3	Schrijfdoelen bepalen	56
2.8.4	Begeleiding en instructie	58
2.8.5	Groeperen en samen leren	68
2.8.6	Observeren en registreren	70
2.8.7	Evalueren en vervolgaanbod	73
2.9	Spelling	74
2.10	Handschrift en schrijven op de computer	76
2.11	Samen lezen en dan schrijven	79
	Literatuur	81
Hoofdstuk 3	Zelf lezen	83
3.1	Inleiding	84
3.2	Teruglezen van eigen teksten	85
3.3	Werken met woorden	87
3.3.1	Je eigen woorden kiezen	87
3.3.2	Oefenen met je eigen woorden	90
3.3.3	Eigen spullen om mee te oefenen	91
3.3.4	Van aanleren, oefenen en automatiseren naar vloeiend lezen	92
3.4	Het eigen leesschrift	94
3.5	Startboekjes lezen	95
3.6	Verder lezen: hardop én stil	98
3.7	Organisatie in kleine groepen voor instructie	99
3.8	Zicht houden op de leesontwikkeling	100
	Literatuur	101
Hoofdstuk 4	Zin in lezen	103
4.1	Inleiding	104
4.2	Thematiseren en lezen en schrijven	104
4.3	Leesactiviteiten in beeld	113
4.3.1	Leesomgeving	113
4.3.2	Leesactiviteiten	120
4.4	De rol van de leerkracht	137
4.4.1	Doelgericht leesaanbod	137
4.4.2	Reeksen ontwerpen en opbouwen	139
4.4.3	Begeleiden	146
4.4.4	Observeren, registreren en formatief evalueren ...	153
	Literatuur	155

Hoofdstuk 5	Aandacht voor de aarzelende lezer	159
5.1	Inleiding	160
5.2	De aarzelende lezer in beeld	161
5.3	De verdiepingsaanpak	164
5.4	Leesgesprekken	176
5.5	Organisatie in de klas	177
	Literatuur	178
Hoofdstuk 6	Ontwerpen, plannen maken en organiseren	181
6.1	Inleiding	182
6.2	Thematiseren binnen sociaal-culturele praktijken	182
6.3	Plannen voor alle leerlingen	191
6.4	Werken met het logboek	192
	Literatuur	196
Hoofdstuk 7	Invoering en winst	197
7.1	Inleiding	198
7.2	Invoeren is een 'wij-verhaal'	201
7.3	Van aanleren naar nieuwe routine	207
7.4	Winst voor leerlingen	209
7.5	Winst voor leerkrachten	212
	Literatuur	213
Bijlagen		215
1	Belangrijke begrippen	216
2	Stand van zaken geletterdheid bij overgang groep 3	219
3	Leerkrachtvaardigheden leesactiviteiten	220
4	Leerkrachtvaardigheden bij teksten schrijven	223
Trefwoordenregister		226

1.1 Inleiding

Alle kinderen leren lezen en schrijven in de onderbouw. Het is belangrijk voor hun ontwikkeling. Ze worden er meer mens en mans van! Zelf kunnen lezen behoort tot de kern van hun culturele ontwikkeling. Mondelinge taal is belangrijk om met elkaar te communiceren en hierdoor van en met elkaar te leren. Door te lezen en te schrijven ga je op een andere manier denken. Als je kunt lezen en schrijven ben je verbonden aan de wereld, aan de verhalen van vroeger en aan de toekomst. Als kinderen goed kunnen lezen en schrijven zijn hun kansen op school en in onze samenleving beter. Ze kunnen actief meedoen aan maatschappelijke praktijken en aan het culturele leven. Geletterd worden en geletterd kunnen functioneren start bij elk kind al in de babytijd, als ouders praten met hun kind, liedjes en versjes zingen, taaspelletjes spelen, de eerste boekjes voorlezen en daar samen van genieten. Jonge kinderen groeien op in gezinnen, in kinderopvanggroepen, bij familieleden, en zijn omringd door geschreven taal en afbeeldingen van de werkelijkheid, films, spellen op de computer, huishoudelijke en praktische geschriften, kranten en boeken. Zo ziet hun leven eruit en daaraan willen zij deelnemen. Die wereld is uitnodigend en vraagt om actie! Als kleuters op school komen hebben de meeste kinderen er echt zin in om lezer en schrijver te worden. Eigenlijk zijn ze dat ook al, want het meelesen als de peuterleidster voorleest en het zelf krabbelen van het boodschappenlijstje samen met pappa is allang begonnen. De meeste kinderen maken in de peuterperiode al verschil tussen tekenen en schrijven en hebben in de gaten dat de dieren en personen in een boek niet 'echt' zijn maar een afbeelding. In de kleutertijd gaat deze ontluikende geletterdheid door en ontwikkelt zich langzaam in de richting van het lezen en schrijven.

1.2 Lezen en schrijven, daar is geen kind te klein voor

Kleuters hebben veel met lezen en schrijven. Het past bij hen, zij spelen ermee. Zij krijgen steeds meer 'zin' in echt lezen en schrijven, doordat er in de kleutergroep betekenisvolle gespreks- en lees-schrijfactiviteiten worden aangeboden binnen de spelverhalen van de groep. De spel- en onderzoeksactiviteiten sluiten aan bij de interesses en vragen van kinderen en wereldoriënterende thema's. De leerkracht ontwerpt een betekenisvol en doelgericht aanbod van geletterde praktijken. Teksten schrijven, boeken lezen en verhalen vertellen zijn activiteiten die er altijd bij horen.

In een rijke speelleeromgeving komen de volgende activiteiten aan bod:

- spelactiviteiten;
- onderzoeksactiviteiten;
- verhalen vertellen;
- teksten schrijven;
- boeken, teksten en verhalen lezen (Janssen-Vos & Van der Meer, 2017; Berenst & Faasse, 2016).

1.2.1 Spelactiviteiten en spelverhalen

Spelactiviteiten vormen het hart van elke schooldag van kleuters. Rollenspel, constructief spel, regisseurspel en onderzoeksgericht spel komen steeds aan bod als de sociaal-culturele praktijken in de klas worden uitgewerkt. De rollen daarbinnen vormen de inhoudelijke rode draad voor de spelverhalen die kinderen spelen en waarbij mondelinge taal, woordenschat en geletterdheid de communicatieve en narratieve pijlers zijn. Juist in spel leren kinderen het belang van een verhalend perspectief en de waarde van verhalen voor het leren over de wereld (Van Oers, 2006, 2021).

3

VOORBEELD Campingspel

In de kleutergroep van leerkracht Francisca gaat het over 'De camping'. In het klaslokaal is een ruime hoek voor het campingspel ingericht, waar een tentje staat of kan worden opgezet en allerlei materialen liggen om in de tent te kunnen slapen, kleding te wassen en om te eten. Er is ook een campingwinkeltje voor de boodschappen en waar ijsjes worden verkocht. De kinderen spelen verschillende spelverhalen binnen deze sociaal-culturele praktijk, waarbij er ook telkens aandacht is voor lezen en schrijven. Bij het opzetten van de tent maken twee kinderen een handleiding met foto's. Bij het barbecuespel wordt een prentenboek geraadpleegd om te weten hoe je visjes op de barbecue legt en grilt (Pompert, 2016a).

Spelverhalen zijn door kinderen opgebouwde narratieven met een 'kop en een staart' die verbonden zijn aan de rollen die kinderen op zich nemen en de scripts die zij spelen. Zo'n script vraagt om handelingen en taalgebruik. Bij het kopen van

ijsjes in de campingwinkel gaat het over welke ijsjes het lekkerst zijn, welke ijsjes er te koop zijn, wat ze kosten en ook over de vraag hoe ijs gemaakt wordt. Er worden filmpjes bekeken over het maken van waterijsjes en er wordt een informatieboek gelezen. Ook wordt er onderzoek gedaan naar het zelf maken van vruchtenijsjes. Vruchten worden geproefd, fijn gemaakt en uitgeperst en vervolgens in vormpjes ingevroren. Alle ijsjes worden geproefd en getekend voor een mooie poster in de winkel.

1.2.2 Constructief spel

Als kleuters constructief spel en bouwactiviteiten steeds preciezer willen uitvoeren en systematisch aan de slag gaan, zullen zij gebruik gaan maken van illustraties en foto's uit boeken, schema's en werktekeningen, bijvoorbeeld uit legoboeken en handleidingen bij constructie- en bouwmaterialen. Functionele teksten en tekens worden gebruikt. Denk aan aanduidingen voor de campingwinkel, parkeerplaatsen, richtingwijzers naar het zwembad en de speeltuin.

1.2.3 Regisserend spel

Regisserend spel is een vorm van verhalend rollenspel met klein materiaal. De kinderen spelen een verhaal uit met speelgoed en kleine spelmaterialen zoals: playmobil, dierfiguren, hekjes, etc. De rollen worden ingevuld met persoonskenmerken en onderlinge betrekkingen tussen de figuren. Verhaallijnen en gebeurtenissen worden door de kinderen bedacht en uitgespeeld. De spelers laten zien dat ze de speelgoedfiguren eigen ideeën en gedachten kunnen toebedelen. Ze zijn in staat in het spel onderscheid te maken tussen de eigen gedachten en die van de figuren in het spel.

Alle spelactiviteiten zijn betekenisvolle contexten voor geletterde leerprocessen van jonge kinderen. Ze experimenteren met narrativiteit, gebruiken teksten en verhalen, produceren functionele schrijfsels en reflecteren in taal op hun spelhandelingen (Van Oers, 1999).

VOORBEELD **Benzine tanken**

• Twee kinderen uit de groep 1-2 van Agnes spelen met de garage en auto's. Leerkracht Agnes speelt mee. "O jee, ik kan niet verder, mijn benzine is op. Wat nu?"

De twee pakken de kwestie direct op. “Je moet tanken.” De leerlingen willen wel, maar weten niet precies hoe dat tanken gaat. Op internet worden illustraties gevonden en besproken. Met wat doosjes, wc-rollen, dopjes en playmobilfiguren erbij gaat het verhaal verder.

1.2.4 Onderzoeksgericht spel

Kleuters zijn nieuwsgierig naar wat er in de wereld gebeurt. Ze verwonderen zich over objecten en spullen, dieren, personen en gebeurtenissen. Als ze op onderzoek uitgaan en met hun hart en handen leren, komen mondelinge taal, woordenschat, lezen en schrijven direct om de hoek kijken. Bij onderzoeksgericht spel gaat het dan vooral om taalgebruik en gespreksvaardigheden bij het ‘hardop’ denkend bezig zijn, verwoorden van waarnemingen en gebeurtenissen, vragen formuleren, noteren van zaken, bronnen raadplegen en presenteren wat je gevonden hebt.

VOORBEELD Een gebroken pols

In de kleutergroep van leerkracht Arthur is de sociaal-culturele praktijk ‘Naar de dokter’ in volle gang. Er wordt gespeeld in de doktershoek met een wachtkamer, een balie voor de assistente en een spreekkamer met alle spullen voor de dokter. Maar er is niet alleen spel. Een van de kinderen is gevallen en vertelt over zijn gebroken pols. De röntgenfoto laat zien waar de breuk zit en de jongen vertelt wat er bij de huisarts gebeurde en later in het ziekenhuis. De kinderen luisteren goed en nadat hun klasgenoot klaar is met zijn verhaal, vertellen zij in tweetallen aan elkaar of zij wel eens iets gebroken hebben of voor iets anders in het ziekenhuis zijn geweest. Na de tweetalgesprekken wordt uitgewisseld en komen er allerlei vragen de groep in, zoals: moet je altijd gips als je iets breekt, hoelang moet het gips erom en wie haalt het eraf, krijg je medicijnen als je iets gebroken hebt, heb je bloed als je iets breekt? De vragen worden op een flap genoteerd en vervolgens presen-

teert Arthur een informatieboekje over botbreuken. Het bronnenonderzoek kan beginnen. In groepjes wordt het boekje nauwkeurig per hoofdstuk bekeken en gelezen. De leerkracht begeleidt elk groepje en samen wordt gekeken naar de mogelijke antwoorden op de vragen. Ook maakt elk groepje een verslagje voor het spelbord dat in de doktershoek hangt. Zo komt het gelezene beschikbaar voor alle kinderen en kan het in het spel gebruikt worden. Er wordt een woordveld met plaatjes gemaakt met de nieuwe woorden die in het boek aan bod komen. Woorden zoals: de pols wordt *gezet*, de *patiënt* krijgt *pijnstillers* en de *chirurg* kijkt of er *geopeerd* moet worden.

1.2.5 Verhalen vertellen

Een verhaal is waarschijnlijk de beste manier om onze ervaringen en onze kennis te ordenen. Mensen vertellen verhalen aan elkaar en over elkaar. Jonge kinderen kunnen en willen dat ook. Hun verhalen gaan over de familie en de familiale verhoudingen, gewoontes en routines van de ander en vertellen over onverwachte gebeurtenissen, speciale situaties en reflecties op ideeën van anderen (Engel, 2015). Jonge kinderen vertellen ook verhalen bij de tekeningen die zij maken, bij hun maaksels, bouwwerken en hun regisserend spel.

VOORBEELD **Bos, Bever en Beerverhalen**

Leerkracht Ria leest haar 1-2 groep graag voor. Het grote boek van Beer en Egel bevat vier verhalen met prachtige paginagrote illustraties. Beer en zijn vriend beleven allerlei avonturen. Zo helpen zij samen een gewonde bever met het bouwen van zijn burcht.

De verhalen spelen zich af in een bosrijke omgeving. De kinderen richten samen met hun leerkracht een bos 'op zakformaat' in op twee tafels in de klas.

Dat doen zij met allerlei natuurlijke en kosteloze materialen. Hierbij spelen de kinderen met elkaar hun eigen dierenverhalen. De verhalen uit het boek stimuleren ook het vertellen van eigen ervaringsverhalen. Zo vertellen de kinderen naar aanleiding van de hulpactie voor de bever aan elkaar wie zij onlangs geholpen hebben en waarmee.

1.2.6 Teksten schrijven

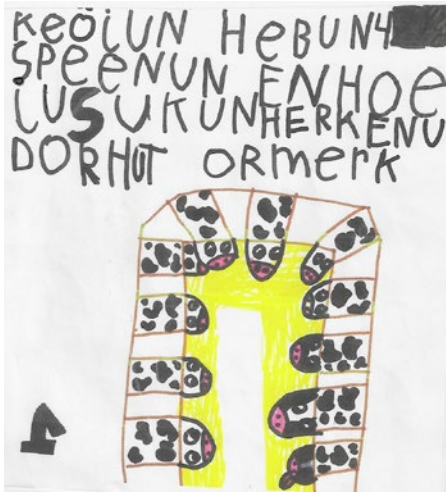
Jonge kinderen vertellen en spelen hun verhalen niet alleen, ze schrijven ze ook op. Dat begint al thuis en in de kinderopvang (Pompert, Vingerhoets, & De Waard, 2019; Berenst & Faasse, 2016). Gesproken taal en geschreven taal ontwikkelen niet per se na elkaar, maar komen gelijktijdig voor (Vygotsky, 1978; Bus, 1995; Quelette & Sénéchal, 2008). In de kleutergroepen gaat deze ontwikkeling door, zeker als kleuterleerkrachten aandacht besteden aan het ontluikende schrijven. De schrijf-ontwikkeling verloopt natuurlijk bij elk kind net even anders en zeker niet volgens 'het boekje'. Vroege vormen van schrijven zijn vaak losse letters of vormen die op letters lijken, woorden of krabbels die op woorden lijken of krabbelboodschappen – bij elkaar geplaatste losse krabbels. In gesprekken over hun schrijfsels kunnen kinderen dikwijls aangeven wat zij geschreven hebben en wat ze bedoelen. In deze fase kunnen kinderen al begrip hebben van tekstsoorten en bijvoorbeeld verschil maken tussen een boodschappenlijstje, een briefje of een verhaal. Als kleuters zich meer en meer oriënteren op de omgevingsdruktaal gaan zij letters gebruiken die zij 'opduikelen' uit teksten om hen heen en die zij kennen, bijvoorbeeld die van hun favoriete speelgoed LEGO, de naam van mama LOT of de titel van je mooiste boek NIJNTJE. Door zelf te schrijven leren kinderen symbolen in te zetten om over hun verhalen, ideeën en gedachten op een andere manier te communiceren. Als teksten worden teruggelezen, komt er automatisch ook aandacht voor de klank-tekenkoppelingen en gaan de teksten en schrijfsels er steeds conventioneeler uitzien. Samen eigen teksten teruglezen vormt een stimulerende en begrijpelijke context voor de verdere ontwikkeling van het fonemisch bewustzijn. Door zelf te schrijven gaan kinderen woorden en klanken analyseren en ook weer samenvoegen. Bij het teruglezen komt klanktekenkoppeling opnieuw aan de orde.

Kleuters ontdekken door veel te schrijven en hun teksten terug te lezen en met elkaar te bespreken dat letters, taal en woorden betekenissen representeren. Daar hebben zij natuurlijk leerkrachten voor nodig die interessante activiteiten ontwerpen waarbij schrijven aan bod komt en die suggesties geven voor verschillende tekstsoorten.

VOORBEELD Naar de boer

Leerkracht Jasmijn heeft het in haar groep 1-2 over de boerderij. De spelhoek is ingericht als een huiskamer in de boerderij met ernaast een stal en er is een boerderijwinkel waar eieren, kaas en melkproducten te koop zijn. Jasmijn heeft een excursie naar de boer gepland. Voordat zij op pad gaat, leest zij met de kinderen een boek over het leven op de boerderij en zij vertelt verhalen over de veeboer die ze gaan ontmoeten. De kinderen zijn heel nieuwsgierig, vertellen zelf wat zij allemaal al weten en noteren de vragen voor de boer op briefjes. Tijdens het bezoek lezen zij

hun briefjes en tekenen en schrijven over wat zij zien en wat de boer vertelt. Terug in de klas gaan de kinderen hun briefjes uitwerken. Een groepje wil een koeienboek maken. Ter inspiratie legt de leerkracht enkele boeken over koeien op tafel. De kinderen snuffelen erin en vertellen wat zij gaan schrijven en tekenen.

Koeien hebben 4 spenen en hoe je ze kunt herkennen door het oormerk

Koeien gaan vaak naar de stal

Koeien zijn mooie dieren

Koeien hebben vlekken